

УДК 378.1

Коломієць С. В.

**ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
ЯК ФАКТОР ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ**

У статті розглядаються основні вимоги до викладача вищої школи в умовах становлення синергетичної парадигми освіти. Ключові слова: ідеї та принципи синергетики, навчально-виховний процес, професіоналізм викладача.

Коломієць С. В. Профессионализм преподавателя высшего учебного заведения как фактор совершенствования учебно-воспитательного процесса. В статье рассматриваются основные требования к преподавателю высшей школы в условиях становления синергетической парадигмы образования. Ключевые слова: идеи и принципы синергетики, учебно-воспитательный процесс, профессионализм преподавателя.

Kolomiets S. V. Professional qualities of teacher of higher educational establishment as factor of perfection of education process. The basic requirements to the lecturer of the higher school in conditions of becoming of synergetic paradigms of education are considered in the article. Key words: ideas and principles of synergetics, teaching and educational process, professionalism of lecturer.

Глобальна інформатизація та комп'ютеризація, прискорення темпів розвитку техніки, швидка зміна технологій, перетворення інформації в глобальний ресурс людства є основними рисами сучасного інформаційного суспільства. Нові цінності інформаційного суспільства обумовлюють зміну соціального середовища, під впливом якої змінюється і особистість. Інформаційне суспільство потребує нової суспільної свідомості, соціально активної, творчої особистості, здатної до свободи вибору і свободи дій, до самовдосконалення, до самостійного прийняття рішень і особистої відповідальності за їх реалізацію. Універсалізм сучасної особистості полягає не в кількості відомостей з різних дисциплінарних областей, що утримуються в пам'яті, а в оволодінні загальною системою орієнтації у потоці інформації, у створенні чітких способів відбору дійсно важливої та цінної інформації, у формуванні вміння постійно поповнювати й оновлювати власні знання. Головне – вміти знаходити шлях до знання, шлях пошуку розв'язання тієї чи іншої проблеми й уміти робити цим шляхом перші кроки [1].

Сучасні тенденції розвитку суспільства висувають нові вимоги і до якості освіти. Перед системою освіти постають завдання, пов'язані з виробленням сучасної стратегії освіти та визначенням принципів, які мають бути покладені в основу освітнього процесу. Нова освітня парадигма, як пріоритетне завдання освіти, передбачає орієнтацію на інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку. Завдання освіти полягає у гармонізації стосунків людини з природою через засвоєння сучасної наукової картини світу, стимулюванні інтелектуального розвитку, компетентності, ерудиції, формуванні творчості та культури особистості [2]. Отже, навчально-виховний процес повинен сприяти розвитку самостійного, критичного, творчого мислення майбутніх фахівців, їх аналітичних здібностей, умінь і навичок контролю, прогнозування, своєчасного прийняття обґрунтованих рішень, а головне – соціальній самореалізації особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Аналіз досліджень останніх років [1-7] дозволяє зробити висновок, що освіта, побудована на принципах синергетики, найбільш повно відповідає потребам всебічного розкриття здібностей особистості. Термін „синергетика” походить від грецького „*synergeia*” („син” – „сумісно”, „разом” і „ергос” – „дія”), що означає узгодженість, взаємодію. Цей термін, запропонований Г. Хакеном, акцентує увагу на погодженій взаємодії частин при утворенні структури як єдиного цілого. Синергетика – міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завданням якого є вивчення природних явищ і процесів на основі принципів самоорганізації елементів і підсистем всієї системи. Як відмічено в [3], методологічна цінність синергетики для системи освіти полягає в тому, що її методи дозволяють вивчати загальні закономірності в поведінці систем будь-якої природи, а це дозволить усвідомити принципи, які є основою сучасної системи освіти. Сама система освіти є достатньо складною, нелінійною системою, яка функціонує в умовах нестабільного суспільства.

Синергетична парадигма базується на цілісному сприйнятті людини та світу, на розумінні необхідності поєднання особистих інтересів та суспільних цінностей. З точки зору синергетики, освіта – це самоорганізація людини як цілісної, упорядкованої структури, ідентичної собі і навколишньому середовищу. Під самоорганізацією розуміють процеси розвитку взаємопов'язаних елементів, що спрямовані на збереження та розвиток не лише окремих частин, а і системи в цілому, перш за все за рахунок внутрішніх факторів. У синергетиці вирішальним фактором є відкритість систем, які знаходяться в нерівноважних станах, їх коеволюція та кооперативність. Реалізація принципів синергетики в перебудові освітнього процесу відбувається з урахуванням двох взаємопов'язаних аспектів [1]: *синергетична освіта* – поширення синергетичних знань про самоорганізацію та коеволюцію складних систем, формування синергетичного бачення світу, використання принципів синергетики в природничо-наукових та гуманітарних дисциплінах, глибоке розуміння цілісності фундаментальної природничо-наукової, технічної і гуманітарної освіти; *синергетика як метод освіти* – застосування синергетичних ідей при побудові освітньо-виховного процесу в цілому і процесу становлення особистості зокрема. Цілком зрозуміло, що зміна освітньої парадигми висуває нові вимоги до викладача, який за сучасних умов вже не є єдиним джерелом

інформації та практичного досвіду, а має бути одночасно і джерелом авторитетної інформації, і організатором пізнавального процесу, і наставником та психологом.

Мета нашої роботи – на основі вивчення наукових публікацій останніх років виділити та проаналізувати основні вимоги до професіоналізму та функцій викладача вищої школи в умовах становлення синергетичної парадигми освіти. На думку багатьох дослідників, методологія синергетики повинна принципово змінити погляд на процес освіти. Освіта – це не процес передачі знань від вчителя до учня, не пропонування готових істин; освіта – це нелінійна ситуація відкритого діалогу, прямого та зворотного зв'язку; це процес, що сприяє пробудженню власних сил того, хто навчається, співробітництву з собою та іншими учасниками освітнього процесу. Викладач завжди був і залишається основною фігурою навчально-виховного процесу. Неможливо переоцінити роль викладача у формуванні творчої, впевненої в собі особистості. Для того, щоб зрозуміти нові функції викладача вищого навчального закладу в контексті становлення синергетичної парадигми, необхідно розглянути характеристики освітньої системи як синергетичної моделі еволюції та самоорганізації.

Дослідження, проведені у рамках синергетичної теорії [4], дозволяють стверджувати, що:

– *освіта є складною системою*. Основні елементи системи – педагог та учень – є взаємозалежними та взаємообумовленими складовими, що дозволяють існувати системі як єдиному цілому. Складність системи освіти визначається різноманіттям елементів, неможливістю звести ціле до жодного із зазначених елементів, неможливістю зведення сукупної поведінки системи до поведінки кожного з елементів;

– *освіта є відкритою системою*. Система освіти взаємодіє, обмінюючись інформаційними, матеріальними й людськими ресурсами з соціальним середовищем, сприймає та інтерпретує процеси, які відбуваються в суспільстві. Система освіти і суспільство є взаємозалежними системами. Для забезпечення цього взаємозв'язку освіта повинна моделювати процеси, що відбуваються в суспільстві. Однак увага має акцентуватися не лише на сучасному стані розвитку суспільства, а на дії тих універсальних законів, що мають місце на всіх етапах розвитку систем різної природи. Засвоївши саме таку модель, майбутній фахівець зможе проектувати систему універсальних законів на актуальний стан суспільства, з різних шляхів вирішення проблеми вибирати найбільш ефективний, прогнозувати наслідки прийнятих рішень, бути готовим до власних змін;

– *освіта є нерівноважною системою*. Відкритість системи освіти соціуму приводить до появи в ній інновацій, збільшення внутрішнього різноманіття, внаслідок чого виникає ряд протиріч у самій системі. Зокрема, з одного боку, система освіти має містити елементи консерватизму, з іншого – освіта повинна змінюватись зі зміною суспільства, оскільки тільки це надає можливість залишатися їй конкурентоспроможною. Але специфіка синергетичного підходу полягає в тому, що протиріччя сприймається не як недолік, а як внутрішнє джерело зміни та розвитку системи. Саме наявність різноманітних та взаємовиключних тенденцій роблять систему освіти чутливою до впливу суспільства, здатною до еволюційних змін;

– *освіта є нелінійною системою*. Враховуючи всі форми взаємозв'язку освіти і суспільства, необхідно відмітити, що система освіти зберігає свою специфіку, відносно відособленість і єдність, тому реакція системи освіти на зміни в суспільстві не є чітко детермінованою. Оскільки система освіти повинна забезпечити майбутнє, то зміни в системі освіти мають відображати не тільки сьогодення, а й потенційні стани суспільства. Широке різноманіття потенційних станів розвитку суспільства забезпечує невизначеність майбутнього, завдяки чому система освіти має також кілька варіантів розвитку й відкрита не тільки сьогоденню, а й майбутньому. Відповідно до принципів синергетики майбутнє соціальної системи впливає на теперішній стан освіти.

Сучасні дослідження в області нейрофізіології, біології, психології, філософії та методології науки дозволяють розвинути концепцію життєдіяльності людини як системи синергетичного рівня, цілісність якої обумовлена процесами самоорганізації, характерними для відкритих систем. Вивчаючи проблему запровадження синергетичної парадигми освіти, С. С. Шевельова відмічає, що становлення, розвиток і освіта людини неможливі без особистісного сприйняття, усвідомлення, тому учень та педагог є рівноправними учасниками начального процесу. Зведення освіти до механічної передачі знань, вмінь та навичок призводить лише до відчуження особистості в процесі освіти [5].

Синергетичний підхід до освіти полягає у стимулюванні навчальної діяльності учнів та студентів, у самоосвіті, у співробітництві з собою та іншими учасниками навчального процесу. Як підкреслює О. Князева [1], процедура навчання – це пробудження внутрішніх сил і можливостей,

створення умов, при яких стають можливими процеси породження знань тим, хто навчається, його активна та продуктивна творчість. На думку В. Г. Буданова [6], застосування ідей синергетики до навчально-виховного процесу забезпечує не тільки цілісний, системний підхід до освіти, а й сприяє врахуванню динаміки та механізмів самоорганізації суб'єктів освітнього простору, дозволяє забезпечити єдність процесів навчання і виховання цілісної креативної особистості, забезпечує керування освітою в умовах демократії та ініціативи освітніх установ. Таким чином, завдання освіти – розвинути мислення та креативність, сформувані здатність узагальнювати наявні теоретичні та практичні знання для вирішення проблем і одержання нового знання. Головне – це не передача відомих фактів, а оволодіння способами поповнення знань і швидкої орієнтації в розгалужених системах знання, оволодіння способами самоосвіти, а саме в цьому і має допомогти викладач.

Запровадження синергетичної парадигми передбачає застосування нових технологій та методів при побудові всього освітнього процесу. Синергетика пропонує специфічні методи навчання: самоосвіта, нелінійний діалог учасників освітнього процесу, стимулююче навчання, навчання як адаптивна модифікація, навчання як фазовий перехід [1].

Основою реалізації „відкритої моделі” освіти є новий тип соціальних відносин, який передбачає співробітництво, співтворчість, взаємну допомогу та координацію всіх учасників навчального процесу. На думку С. С. Шевельової [5], ситуація спільного творчого освоєння світу, коли учасники освітнього процесу об'єднуються в єдину структуру, дозволяє реалізувати оптимальні освітні траєкторії для кожного учасника процесу, при цьому справжня освіта базується на самовдосконаленні особистості в спілкуванні. Новий демократичний стиль, який використовується у побудові освітнього процесу, характеризується наступними особливостями: формальний процес передачі знань замінюється розв'язанням конкретних завдань, які спільно обговорюють викладач і студент; формування знань і вмінь студентів полягає в оволодінні різноманітною інформацією; формою спілкування викладача зі студентом стає взаємний обмін інформацією, що передбачає самостійну роботу та самоосвіту студентів шляхом застосування традиційних і нових засобів пізнання; характер відносин між учасниками освітнього процесу базується на чергуванні домінування або рівності викладача і студента.

Досліджуючи психологічні передумови підвищення ефективності навчально-виховного процесу, З. І. Слєпкань [4] зазначала, що в умовах особистісно орієнтованого навчання викладачам слід вбачати у студенті особистість, розуміти всю складність та багатогранність її світу, виявляти її здібності та перспективи, створювати максимально сприятливі умови для розвитку, розрізняти сутність вчинків і дій, почуттів, емоцій і мотивів. Тільки за таких умов викладач може ефективно керувати процесом навчання, розвитку й виховання студента як особистості. Для виконання цих завдань сам викладач має бути творчою особистістю, здатною до свободи дій, до швидкої орієнтації у потоці інформації, до постійного поповнення та оновлення знань, бути комунікабельним, доброзичливим, обов'язково усвідомлювати відповідальність за підготовку майбутніх фахівців на високому науковому та методологічному рівні. Але, як відмічено в [5], перехід до відкритої моделі освіти загострив проблеми готовності викладачів та пошуку нових адекватних методів та технологій навчання. Більшість викладачів навчальних закладів зазнають труднощів: при переході у відносинах зі студентами від авторитарного стилю управління до спільної діяльності та співробітництва; при переході від орієнтації на репродуктивні навчальні завдання до орієнтації на продуктивну та творчу діяльність; при формуванні особистісного усвідомлення викладача в необхідності становлення атмосфери взаємодопомоги, співробітництва, співтворчості у процесі навчальної діяльності.

Значна кількість студентів та викладачів не задоволена власною психологічною підготовкою, а особливо її практичною складовою. Для реалізації інновацій в навчально-виховному процесі, для забезпечення якості освіти необхідно вдосконалювати психолого-педагогічну підготовку викладача вищої школи. Ця проблема дійсно є актуальною, оскільки значна частка викладачів вищої школи, особливо фахових дисциплін, взагалі не мають психолого-педагогічної освіти. Важливо зрозуміти, що в умовах становлення синергетичної парадигми освіти професіоналізм викладача не може визначатися лише ґрунтовною фаховою підготовкою. Професіоналізм викладача, в першу чергу, пов'язується з його усвідомленням місця і ролі педагогічної діяльності в сучасних умовах. На думку багатьох дослідників основними вимогами до викладача вищого навчального закладу є висока професійна компетентність, педагогічна компетентність, соціально-економічна компетентність, комунікативна компетентність, високий рівень професійної й загальної культури.

Ми погоджуємося з думкою автора [7], що головне – це наявність у викладача потреби в рефлексії як необхідному компоненті викладацької діяльності. Лише розуміння власних достоїнств та недоліків, чітке усвідомлення головних мотивів діяльності, аналіз успіхів та невдач створює основу для формування індивідуального професійного іміджу викладача.

Аналізуючи нові принципи побудови освітнього процесу, дослідники приходять до висновку, що при застосуванні синергетичних знань у процесах навчання та становлення особистості вирішальну роль відіграє особистісний фактор. Зокрема, як відмічено в [6], приклади педагогічної майстерності й авторських методик є кращими зразками застосування цілісних синергетичних підходів, але на сьогодні проблема полягає не в тому, щоб створити єдину методику, а саме в тому, щоб навчити викладача усвідомлено створювати свою, тільки йому властиву методику й стиль, залишаючись на позиціях науки про людину.

Удосконалення навчального процесу передбачає постійний творчий та науковий пошук. Існують різні форми, методи та технології навчання, успішне застосування яких залежить від викладача та студентів, їх індивідуальних здібностей та інтересів. Вибрати найбільш оптимальний вони можуть лише самостійно завдяки самовдосконаленню та самореалізації кожного учасника навчального процесу, але і в цьому випадку, головна роль належить викладачу. Синергетичний підхід принципово змінює погляди на процеси управління; він базується на принципах управління та прискорення еволюції малими, але достатньо ефективними організуючими впливами. В даному середовищі при відповідних умовах, у тому числі й штучно створених, може виникнути певний набір структур, обумовлених властивостями освітнього середовища. Керування процесом спрямовано на те, щоб виникли бажані структури. Кардинальним у синергетичному пізнанні процесів самоорганізації природних систем є розуміння єдності „порядку і хаосу”, їх доповнюваності один одного.

На наш погляд, чітке усвідомлення та сприйняття викладачем вищого навчального закладу освітньої системи як синергетичної моделі дозволить підвищити не тільки ефективність викладання окремих дисциплін, а й ефективність організації всього навчально-виховного процесу. Важливо зрозуміти, що процес професійної підготовки майбутніх фахівців не може обмежуватись фаховою підготовкою. Він повинен відбуватися на основі цілісного підходу, що дозволяє застосувати всі дидактичні засоби, які забезпечують професійне становлення особистості майбутнього фахівця. Аналіз останніх публікацій показує, що основним напрямом становлення синергетичної концепції вищої освіти є модернізація пріоритетів, цінностей, відносин та взаємовідносин в системі освіти, що залежить від готовності навчальних закладів і викладачів до інноваційної діяльності. Необхідність застосування викладачем у практичній діяльності результатів психолого-педагогічних досліджень, впровадження в освітній процес сучасних технологій та методик викладання з урахуванням ідей синергетики відкриває широкі перспективи дослідницької роботи.

Література

1. Князева Е. Н. Научись учиться / Е. Н. Князева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.narod.ru/knyazevalena33.htm>.
2. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навчальний посібник / З. І. Слєпкань. – К.: Вища шк., 2005. – 239 с.
3. Рабош В. А. Проблема человека в философско-синергетическом знании и стратегии образования / В. А. Рабош. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ideashistory.org.ru/pdfs/13rabosh.pdf>.
4. Харитонов В. А. Образование: стратегия развития и синергетика / В. А. Харитонов, О. В. Санникова, И. В. Меньшиков. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Haritonova.htm>.
5. Шевелева С. С. К становлению синергетической модели образования / С. С. Шевелева // Общественные науки и современность. – 1997. – № 1. – С. 125-133.
6. Буданов В. Г. Синергетическая методология в образовании / В. Г. Буданов. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/budanov14.htm>
7. Головнева И. Личность преподавателя как фактор совершенствования работы в вузе / И. Головнева // Новый коллегіум. – 1999. – № 1. – С. 40-44.
8. Коломієць С. В. Синергетичний підхід до системи вищої освіти в умовах інформаційного суспільства / С. В. Коломієць // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 149. – С. 138-141.

Надійшла до редколегії 14.08.2009